

Anna Welsapar
Elin Johansson
Mark Klamberg

Studie av Juristutbildningen vid Stockholms Universitet utifrån ett normkritiskt perspektiv

Innehåll

Sammanfattning	2
1. Syfte och utgångspunkt för studien	3
2. Frågor, metod och avgränsning	4
3. Teoretisk ram: normers karaktär och betydelse	5
3.1 Allmänt om normer och maktstrukturer	5
3.2 Genus- och kritiska perspektiv inom rättsvetenskapen	6
3.3 Normkritik inom undervisning	7
4. Resultat	8
4.1 Kön och könsidentitet	8
4.2 Etnisk tillhörighet	12
4.3 Religion eller annan trosuppfattning	13
4.4 Funktionsnedsättning	15
4.5 Sexuell läggning	16
4.6 Ålder	17
4.7 Socioekonomisk tillhörighet	18
5. Diskussion och slutord	20
6. Källor	22
6.1 Litteratur	22
6.2 Övningsmaterial	23
6.3 Tentor	23
Bilagor	24

As educators we often think that our job is to teach students to try looking through different "lenses", to explore new ways of thinking and being. But we often forget that people already see the world through lenses, and that the lenses already in use are not always easy to give up.

Kevin K. Kumashiro

Denna studie har genomförts på uppdrag av Juridiska Fakultetsnämnden, uppdraget har förmedlats genom dekan Jonas Ebbesson. Arbetet med att producera denna rapport, det vill säga inhämta statistik, finna exempel, analysera materialet och formulera rekommendationer har gjorts av jur. stud. Anna Welsapar och jur. stud. Elin Johansson. Universitetslektor Mark Klamberg har stått för uppdragsformulering, koordinering, avstämningar samt författande av rapportens avsnitt om teoretisk ram.

Sammanfattning

Denna studie av Juristutbildningen vid Stockholms Universitet utifrån ett normkritiskt perspektiv har enligt uppdragsbeskrivningen (se bilaga 1) flera syften, däribland att synliggöra problematik med återspeglings och återskapandet av normer och maktstrukturer i juristutbildningens innehåll, ge förslag till åtgärder för att öka graden av medvetenhet angående frågor rörande mångfald och jämlikhet i juristutbildningens innehåll, ge förslag till riktlinjer för att juristutbildningen ska ge normkritisk kompetens och ge underlag till reformarbetet med juristutbildningen.

Med normkritik avses inte att ett helt normlöst tillstånd vore önskvärt. Syftet är snarare att studien ska åskådliggöra vilka normer som präglar juristutbildning och synliggöra de normer som är negativa för personal, studenter och undervisningens genomförande. Utgångspunkten för studien har varit diskrimineringslagens grunder. Detta har inneburit att studien använt de sju olika diskrimineringsgrunderna i denna samt, i enlighet med studiens uppdragsbeskrivning, en ytterligare kategori: socioekonomisk tillhörighet (d.v.s. totalt åtta "grupp-kategorier"). Grundkurserna på juristutbildningen har granskats utifrån dessa åtta kategorier. Resultatet presenteras i form av observationer grundade på statistik och exempel, samt följs av rekommendationer.

Vilka övergripande slutsatser kan dras utifrån den genomförda studien? För att besvara den här frågeställningen kan det inledningsvis vara en god idé att göra en återblick till handlingsplanen för juridiska institutionens jämställdhets och likabehandlingsplan (fastställd för perioden 1 jan tom 31 dec 2016) där det går att utläsa att "juridiska institutionen ska bejaka mångfald bland anställda och studenter exempelvis i form av etnisk tillhörighet, socioekonomisk bakgrund, religion eller annan trosuppfattning, kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, sexuell läggning, funktionsnedsättning och ålder". Detta kan eventuellt även innebära att en målsättning för övningsmaterial och tentafrågor är att dessa ska återspegla en mångfald.

Vi har funnit representation av samtliga grupp-kategorier i samtliga studerade kurser, det är dock tydligt att denna representation i hög grad skiljer sig i termer av med vilken frekvens en viss grupp-kategori förekommer (dock med viss variation mellan olika kurser). Resultaten från studien stödjer den övergripande slutsatsen att materialet avseende (vissa kurser, inte alla) kan ses över och till viss del kan omarbetas för att på så sätt spegla en större mångfald. Grupper som vi upptäckt förekommer i lägre frekvens är exempelvis den socioekonomiska gruppen arbetare. Vår rekommendation är att göra en genomlysning där examinator eller kurslärare för respektive kurs analyserar vilka socioekonomiska grupper som förekommer i kursmaterialet, för att utifrån denna analys kunna se över fördelningen i den mån detta utifrån analysen anses nödvändigt.

En andra övergripande slutsats är att det i vissa exempel som ges i kursmaterial förekommer stereotypa formuleringar med koppling till grupp-kategorierna (exempelvis att personer som begår vissa våldsbrott beskrivs på ett sätt som kan upplevas stereotypt och ofta anges ha manligt kön). Här kan det naturligtvis diskuteras om frågematerialet ska vara anpassat till statistik från Brottsförebyggande rådet (Brå), vilket torde ge vid

hand män är överrepresenterade vid våldsbrott, eller om det ska ha som målsättning att ha en jämn representation av kön och/eller socioekonomisk tillhörighet. Avseende detta kan givetvis olika ståndpunkter finnas, vi rekommenderar i detta sammanhang att institutionen tydliggör en för alla kurser gemensam utgångspunkt så att hanteringen blir enhetlig mellan kurser samt grundar sig i ett tydligt motiv som kan kommuniceras vid behov.

1. Syfte och utgångspunkt för studien

Syftet med studien är att belysa hur olika samhällsgrupper framställs i tentamensfrågor för höstterminen 2016 och annat studiematerial HT2016 eller VT2017. Studiens mål är följande:

- Synliggöra problematik med återspeglings och återskapandet av normer och maktstrukturer i juristutbildningens innehåll
- Förslag till åtgärder för att öka graden av medvetenhet angående frågor rörande mångfald och jämlikhet i juristutbildningens innehåll
- Förslag till riktlinjer för att juristutbildningen ska ge normkritisk kompetens
- Ge underlag till reformarbetet med juristutbildningen

Dessa mål och uppdragsbeskrivningen (se bilaga 1) som föregick granskningen inspirerades starkt av motsvarande granskning som gjorts av juristutbildningen vid Göteborgs universitet, koordinerat av doktoranden Erik Mägi. Genomförandet och omfattningen skiljer sig dock åt på vissa punkter, exempelvis har Göteborgsstudien även omfattat läroböcker vilket ej är fallet för Stockholmsgranskningen. Det möjliggör viss framtida jämförelse mellan de två lärosätena.

Det krävs aktivt och medvetet pedagogiskt arbete att uppnå mål som jämställdhet, jämlikhet och delaktighet, till förmån för såväl personal som studenter.¹

Utgångspunkten är att fenomen som jämställdhet, jämlikhet och delaktighet är relationella, dvs begrepp som makt, normer, ålder, delaktighet och motstånd uppstår i relation till något annat och i relation till andra människor.² Studien syftar till att medvetandegöra framförallt medarbetare vid Juridiska Institutionen på eventuella brister i våra arbetsformer, relationer och undervisning som bygger på och/eller förstärker felaktiga normer. Med normer avses i detta sammanhang ”idéer om vad som anses vara normalt respektive onormalt, vilket i sin tur skapar förväntningar på individens beteende, utseende livsstil med mera”.³ Syftet är inte att i samtliga fall nå någon form av fullständig matematisk rättvisa mellan olika kategorier, ibland finns det en poäng i att vår utbildning speglar de skevheter som finns i vårt samhälle. Studiens och rapportens syfte är snarare att få lärare att reflektera över när skevheter respektive jämlikhet i representation är berättigat.

¹ Jfr Colnerud, Gunnel and Thornberg, Robert, *Värdepedagogik i internationell belysning* (Stockholm: Skolverket, 2003), sid. 17-18; Dolk, Klara, *Bångstyriga barn: makt, normer och delaktighet i förskolan* (Stockholm: Ordfront, 2013), sid. 13.

² Dolk, 2013, sid. 25.

³ Sörensdotter, Renita, 'En störande, utmanande och obekvämd pedagogik. Om queerteoriernas relevans för en normbrytande undervisning' in Bromseth, Janne and Darj, Frida (eds), *Normkritisk pedagogik* (Uppsala: Centrum för genusvetenskap, Uppsala universitet, 2010), sid. 136.

Målet är individuell och kollektiv frigörelse, inte personliga attacker, utpekande eller underkuvande.⁴ Mer konkret syftar studien till att 1) synliggöra problematik med återspeglings och återskapandet av normer och maktstrukturer i juristutbildningens innehåll; 2) förslag till åtgärder för att öka graden av medvetenhet angående frågor rörande mångfald och jämlikhet i juristutbildningens innehåll; 3) ge förslag till riktlinjer för att juristutbildningen ska ge normkritisk kompetens, och 4) ge underlag till reformarbetet med juristutbildningen.

Med normkritik avses inte att normer nödvändigtvis är negativa eller att helt normlöst tillstånd vore önskvärt. Ofta är det så att de människor som är mest utsatt behöver skyddande normer. Utan några normativa utgångspunkter överhuvudtaget är det rimligen svårt att bedriva utbildning. Syftet behöver inte nödvändigtvis vara att meddela formella föreskrifter och diktera vad som är påbjudet respektive förbjudet, utan snarare att synliggöra det som är exkluderat.⁵ Syftet är snarare att studien ska åskådliggöra vilka normer som präglar juristutbildning och förändra de normer som är negativa för personal, studenter och, undervisningens genomförande. I förlängningen kan detta främja yrkesverksamma juristerna positiva delaktighet och bidrag i samhället.

2. Frågor, metod och avgränsning

Som angetts ovan, syftet med studien har varit att belysa hur olika samhällsgrupper framställs i tentamensfrågor för höstterminen 2016 och annat studiematerial HT2016 eller VT2017 (bestående av seminarieuppgifter, övningsuppgifter till lektionsundervisningen samt gruppövningsmaterial). Det är frågorna i övningsuppgifterna som granskats, inte rättsfall eller artiklar som kan finnas i övningskompendier. Med hänsyn till resurser och tidsåtgång omfattar denna studie ej granskning av läroböcker. Ett ytterligare skäl för denna avgränsning är att lärarna har mindre omedelbar kontroll över enskilda formuleringar i läroböcker jämfört med övningsuppgifter och tentamensfrågor som förhållandevis lätt kan ändras.

Studien undersöker en rad frågor: Ger läromaterial uttryck för skeva föreställningar utifrån ovan nämnda grunder, exempelvis att tillhörighet till viss grupp per automatik ger privilegierad ställning, makt eller motsats i samhället? Är det vissa grupper som osynliggörs? Kan det vara så att personer som tillhör kombinationer av grupper är särskilt privilegierade eller utsatta (jämför t.ex. svensk man med utrikesfödd kvinna)?

Utgångspunkten för studien har varit diskrimineringslagens grunder. Detta har inneburit att vi har använt oss av de sju olika diskrimineringsgrunderna samt, i enlighet med studiens uppdragsbeskrivning, en ytterligare kategori: socioekonomisk tillhörighet. Studiematerialet har analyserats utifrån följande åtta kategorier:

- Kön
- Könsöverskridande identitet eller uttryck

⁴ Bartlett, Katharine T., 'Feminist Legal Methods' in Bartlett, Katharine T. and Kennedy, Rosanne (eds), *Feminist Legal Theory: Readings in Law and Gender* (Boulder/Oxford: Westview Press, 1990/1991), p. 382.

⁵ Butler, Judith, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* (New York/London: Routledge, 1991), sid. 24; Dolk, 2013, sid. 28. Jfr. Raz, Joseph, 'How Perfect Should one be? And Whose Culture is?' in Cohen, Joshua, Howard, Matthew and Nussbaum, Martha C. (eds), *Is Multiculturalism Bad for Women?* (New Jersey: Princeton University Press, 1999), sid. 97.

- Etnisk tillhörighet
- Religion eller annan trosuppfattning
- Funktionsnedsättning
- Sexuell läggning
- Ålder
- Socioekonomisk tillhörighet

Dessa brukar betraktas som de mest centrala skillnadsskapande kategorierna.⁶

Det finns många olika metoder som kan användas för att utföra en normkritisk studie och den här granskningen har inte som målsättning eller syfte att täcka in alla möjliga sätt eller på något sätt vara uttömmande. Syftet är istället att identifiera övergripande trender som är gemensamma för flera kurser på juristprogrammet och ge rekommendationer på hur undervisningsmaterialet skulle kunna utformas för att ge en mer rättvis bild över olika samhällsgrupper. Rapporten kommer inte mekaniskt löpande redovisa statistik, däremot kommer exempel att återges genom citat i sammanställningen nedan.

Textanalysen som ligger till grund för insamling av data (statistik) som presenteras i studien har genomförts manuellt då endast delar av materialet varit tillgängligt digitalt. Det kan göra att enstaka fall ej kommit med i granskningen.

3. Teoretisk ram: normers karaktär och betydelse

Detta avsnitt ger en teoretisk ram för hur normer kan påverka undervisning.

3.1 Allmänt om normer och maktstrukturer

Foucault anger att maktstrukturer inte bara är en fysisk kraft utan även en teknik och kunskap som kan påverka samhället.⁷ Makten verkar inte primärt genom bestraffning utan snarare genom socialisering, dvs individer beteende begränsas andra individers åsikter, observation och verklighetsuppfattning.⁸ Maktförhållanden kan också spela ut i hur verkligheten återspeglas i tal och skrift.⁹ Maktstrukturer producerar kategorier som kön för att därefter dölja och exkludera dessa kategorier.¹⁰ Butler är representativ för normkritisk inriktning i utgångspunkten att kön primärt är en social konstruktion.¹¹ Vissa nyansskillnader kan skönjas mellan de som använder begrepp som normkritik och genus. Var gränsen går mellan å ena sidan det socialt konstruerade

⁶ Bromseth, Janne, 'Förändringsstrategier och problemförståelser: från utbildning om den Andra till queer pedagogik' in Bromseth, Janne and Darj, Frida (eds), *Normkritisk pedagogik* (Uppsala: Centrum för genusvetenskap, Uppsala universitet, 2010), sid. 30.

⁷ Foucault, Michel, *Discipline and Punish: the Birth of the Prison* (translation by Allen Lane) (London: Penguin Books, 1975/1977), sid. 168.

⁸ Foucault, Michel, *Power/knowledge: selected interviews and other writings 1972-1977* (New York: Pantheon, 1980), sid. 153.

⁹ White, Lucie E., 'Subordination, Rhetorical Survival Skills, and Sunday Shoes, Notes on the Hearing of Mrs. G' in Bartlett, Katharine T. and Kennedy, Rosanne (eds), *Feminist Legal Theory: Readings in Law and Gender* (Boulder/Oxford: Westview Press, 1990/1991), p. 405.

¹⁰ Butler, 1991, sid. 2.

¹¹ Ibid, sid. 17; Gunnarsson, Åsa and Svensson, Eva-Maria, *Genusrättsvetenskap* (Lund: Studentlitteratur, 2009), sid. 134.

och det som därmed är möjligt att förändra och å andra sidan det som är naturligt och därmed omöjligt att förändra råder olika meningar om.¹²

Begreppet *genus* används för att poängtera att könsroller är godtyckliga. Detta har varit och är fortsatt viktigt när vissa karaktärsdrag är genusmärkta eller könskodade, t.ex. att omsorg och skönhet av naturen anses varar kvinnligt medan kroppsarbete och styrka på motsvarande sätt betraktas som av naturen manligt.¹³

Även om den dominerande kunskapssynen utgår från att kunskap är social och kontextuell finns det olika förklaringar till ojämställdhet, antingen individuella eller strukturella förklaringar. Med individrelaterade förklaringar står individen i fokus och eventuella olikheter mellan könen är socialt förvärvade. Genom hävdandet av individuella rättigheter, utbildning, påverkansarbete vad gäller attityder och värderingar kommer jämställdhet uppnås. Strukturrelaterade modeller söker förklaringar på överindividuell nivå. Jämställdhets ses ofta som en reflektion av maktfördelning. Här används begrepp som patriarkat, genussystem, genusordning eller könsmaktsordning för att förklara verkligheten.¹⁴

3.2 Genus- och kritiska perspektiv inom rättsvetenskapen

Genusperspektivet, inte minst inom rättsvetenskap, har allteftersom breddats och även inkluderar fler kategorier som är föremål för underordning, t.ex. baserat på ras och/eller etnicitet.¹⁵ Med början i critical legal studies och parallellt med utvecklingen av genusrättsvetenskap har critical race-teori (CRT) växt fram. I likhet med genusrättsvetenskap utgår CRT att ras är en social konstruktion.¹⁶ Olika grunder för underordningar är inte nödvändigtvis isolerade utan ras kan interagera med samhällsklass, sexualitet, språk och andra strukturer. Detta har lett till en vidgning i form av intersektionalitetsteori. En central utgångspunkt för den senare teorin är att vi är sammansatta människor och hur vi tolkas och bemöts i relation till våra olika identiteter varierar på sammanhang.¹⁷ Maktrelationer är historiska och situationsberoende som uppstår i interaktion mellan faktorer som kön, klass och ras. Det innebär att även feministiska diskurser kan befästa hegemoniska makthierarkier genom att de skapar könsbundna kategorier som grundlägger en, ibland felaktig, samsyn om vad som är rätt, normalt och möjligt.¹⁸

¹² Gunnarsson and Svensson, 2009, sid. 135.

¹³ Ibid, sid. 136.

¹⁴ MacKinnon, Catharine A., 'Feminism, Marxism, Method and the State: Toward feminist Jurisprudence' in Bartlett, Katharine T. and Kennedy, Rosanne (eds), *Feminist Legal Theory: Readings in Law and Gender* (Boulder/Oxford: Westview Press, 1983/1991), sid. 181; Gunnarsson and Svensson, 2009, sid. 141-148.

¹⁵ Harris, Angela P., 'Race and Essentialism in feminist Legal Theory' in Bartlett, Katharine T. and Kennedy, Rosanne (eds), *Feminist Legal Theory: Readings in Law and Gender* (Boulder/Oxford: Westview Press, 1990/1991), sid. 238

¹⁶ Carlson, Laura, 'Critical race-teori' in Korling, Fredric and Zamboni, Mauro (eds), *Juridisk metodlära* (Lund: Studentlitteratur, 2013), sid. 314 och 322.

¹⁷ Bromseth, 2010, sid. 45; Carlson, 2013, sid. 323-324.

¹⁸ Gunnarsson and Svensson, 2009, sid. 236-239.

3.3 Normkritik inom undervisning

Att arbeta med normkritik genom att utgå från grupper eller kategorier är inte helt oproblematiskt. Vid en första anblick är utgångspunkten och syftet okontroversiellt: alla individer är berättigade till lika frihet, respekt och omsorg, ingen ska behandlas som underordnad. Men om hänsyn till ursprung, grupptillhörighet och kultur tas till intäkt till att grupprättigheter får företräde framför individuella rättigheter så kan spänning uppstå gentemot egalitära principer.¹⁹ Okin anser att det inte är självklart att eventuella gruppers särskillnader ska förpassas till det privata och vara oåtkomligt då underordning av kvinnor ofta sker i det informella och privata.²⁰ Nussbaum går delvis i polemik med Okin och tillhör dem som förordar en mjuk särbehandling till förmån för utsatta grupper.²¹

Vi får genom utbildning och i sociala sammanhang uppfattning om oss själva och omvärlden. Många av dessa lärosatser formuleras som ”sunt förnuft” om hur saker är eller alltid varit eller hur de borde vara. Med andra ord, vissa tankesätt och handlingsmönster normaliseras medans andra identiteter, kunskaper och levnadssätt betraktas som onormala eller helt enkelt konstiga. Att medvetet ta hänsyn till normer är att utmana vad som ofta betraktas som ”sunt förnuft”.²² Uppfattningen av vad som är normalt upprätthålls allt mindre med explicit hänvisning till moral och patologisering. Det handlar mer om en uppdelning mellan normala och avvikande.²³

Även om rådande tillstånd upplevs som otillfredsställande finns en risk att förändringsansvaret läggs någon annanstans än hos den som har privilegiet av att vara norm. Organisationer antar olika strategier i förändringsarbete som rör diskriminering i utbildning, Bromseth framhäver att synliggörandet av normer är central, det räcker inte att utbilda den avvikande för att stärka denne eller utbilda sig om den avvikande som ett försök att skapa empati. Att bara acceptera den avvikande innebär ingen genuin förändring och den egna rollen kan förbli oproblematisk. Istället bör fokus vara på ekonomiska, kulturella och sociala maktstrukturer.²⁴ Lärare som vill anta en normkritisk utbildningsstrategi bör ställa frågor som: ”Vilka normer förmedlar jag? Hur vill jag det ska vara och hur kommer jag dit?”²⁵ Vidare är det viktigt att det finns en mångfald i de erfarenheter och utmaningar som är föremål för vår undervisning.²⁶

¹⁹ Moller Okin, Susan, ‘Is Multiculturalism Bad for Women?’ in Cohen, Joshua, Howard, Matthew and Nussbaum, Martha C. (eds), *Is Multiculturalism Bad for Women?* (New Jersey: Princeton University Press, 1999), sid. 11-12; Cohen, Joshua, Howard, Matthew and Nussbaum, Martha C., ‘Introduction’ in Cohen, Joshua, Howard, Matthew and Nussbaum, Martha C. (eds), *Is Multiculturalism Bad for Women?* (New Jersey: Princeton University Press, 1999), sid. 4; Raz, 1999, sid. 96.

²⁰ Moller Okin, 1999, sid. 22.

²¹ Nussbaum, Martha, ‘A Plea for Difficulty’ in Cohen, Joshua, Howard, Matthew and Nussbaum, Martha C. (eds), *Is Multiculturalism Bad for Women?* (New Jersey: Princeton University Press, 1999), sid. 111.

²² Kumashiro, 2010, sid. 8; Bromseth, 2010, sid. 29.

²³ Bromseth, 2010, sid. 32.

²⁴ Ibid, sid. 33-36, 38, 49; Rosén, Maria, ‘Likabehandlingslagstiftning och normkritisk potential - möjligheter och begränsningar’ in Bromseth, Janne and Darj, Frida (eds), *Normkritisk pedagogik* (Uppsala: Centrum för genusvetenskap, Uppsala universitet, 2010), sid. 69

²⁵ Bromseth, 2010, sid. 1.

²⁶ Moller Okin, Susan, *Justice, Gender and the Family* (New York: Basic Books, 1989), sid. 177.

4. Resultat

Nedan presenteras resultat i form av observationer genom statistik och exempel samt följs av rekommendationer. Framställningen utgår de åtta kategorier som nämns ovan: kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning, ålder, och socioekonomisk tillhörighet.

Definitioner av dessa olika grupper, exempelvis socioekonomisk tillhörighet, har betydelse för utfallet av studien. Därför har målsättningen varit att använda oss av definitioner som i någon mån är vedertagna. I undervisningsmaterialet omnämns ofta personer i samband med deras tjänsteroller, detta har vi använt som en utgångspunkt för att identifiera socioekonomisk tillhörighet, utifrån Statistiska centralbyråns definitioner. En annan möjlig indelning hade varit om vi istället hade utgått ifrån indelningen låg, medel samt höginkomsttagare. Men enligt statistiska centralbyrån finns ingen officiell gräns för när en person ska räknas som en höginkomsttagare.²⁷

4.1 Kön och könsidentitet

4.1.1 Definition och kategorisering

Kön och könsidentitet är två diskrimineringsgrunder som vi har valt att slå samman i vår studie. Kön är ett ord man använder för att skilja individer utifrån dess könsceller.²⁸ Könsidentitet är en persons subjektiva uppfattning av att tillhöra ett visst kön. Det behöver nödvändigtvis inte vara könen man eller kvinna. Vissa personer definierar sig inte med ett kön överhuvudtaget.²⁹

4.1.2 Observationer – statistik och exempel

I straffrätten med stort antal övningsfrågor var det ca 560 män och 160 kvinnor. Av dessa var ca 70 st kvinnliga förbrytare och ca 310 st manliga förbrytare. Detta är en markant skillnad och därför viktigt att visa. Det är dock viktigt att belysa att det i fler kurser än straffrätten är män som i förhållande till kvinnor är överrepresenterade i vårt kursmaterial. Som exempel är det ungefär dubbelt så många män i tentafrågorna i Civilrätt C, likaså i tentafrågorna i Civilrätt D, tentafrågorna till kursen i folkrätt innehåller i hög utsträckning män, dubbelt så många män i övningsfrågor i Civilrätt C och Civilrätt D. I kursen rättshistoria är det nästan enbart män. Gällande rättshistoria har granskningen gjorts av frågorna till gruppundervisning eller seminariematerial, men inte artiklar och citat ur böcker. Delvis kan detta förklaras med att många kända filosofer, rättsvetenskapsmän och professorer är män. Det bör dock ändå med beaktande av detta eftersträvas en jämnare fördelning mellan män och kvinnor som tas upp som exempel i studiematerialet.

Könsidentiteter som vi har stött på under våra granskningar har endast utgjorts av kvinnor, män och ett fåtal hen. Den trend som går att se är att kvinnor generellt förekommer i lägre frekvens i tentor och övningsmaterial i jämförelse med män, skillnaden i de flesta kurserna är

²⁷ Heggemann, Hans, *Höginkomsttagare - var går gränsen?*, Statistiska centralbyrån 2004, http://www.scb.se/grupp/valfard/be0801_2004k01_ti_06_a05st0401.pdf, hämtad 8 maj 2017.

²⁸ Nationalencyklopedin, senast besökt 3 september 2017, <http://www.ne.se/upplagsverk/encyklopedi/enkel/kön>.

²⁹ RFSL, Begreppsordlista, 14 oktober 2015, <http://www.rfsl.se/hbtq-fakta/hbtq/begreppsordlista/>, hämtad 16 maj 2017.

markant. Att *hen* används är sällsynt. Det som tycks ha hänt vid användandet av “*hen*” är att personen senare benämns som en man eller kvinna, detta leder till att syftet förloras. ‘...*N.N.* försöker reda ut på vilken grund **hen** har frihetsberövats och tillfrågar ansvarig klienthandläggare på häktet. Klienthandläggaren påtalar att Kriminalvården inte har något formellt ansvar och hänvisar **honom** till polisen, och då särskilt till kriminalinspektör Persson...’ (Statsrätts Tentamen 2017-01-15 fråga 2.)

I verkligheten finns det en skillnad i hur könsfördelningen ser ut inom olika yrken. Detta framgår av SCB:s undersökning³⁰. I statistiken från 2014 finns det resultat som visar på att de mest kvinnodominerade yrkena var enligt följande: undersköterskor, arbeten inom hemtjänsten, sjukvård inom hemmet samt arbeten inom äldreboenden. Den procentuella fördelningen i dessa uppräknade yrken uppmättes till 93 procent kvinnor och 7 procent män³¹. Om vi sedan tar de mansdominerade yrkena finns det undersökningar som visar på att följande utgörs av 99 procent män och 1 procent kvinnor, dessa yrken är: träarbetare samt snickare (därtill tillkommer andra yrken också)³². Det finns inget givet svar på varför detta förefaller sig på detta sätt men detta kan vara en indikation på att det finns starka normer kring kvinno- och mansdominerade yrken i samhället. Denna könsfördelning mellan olika yrken är i linje med den uppdelning som förekommer i kursmaterialet. Vanligt förekommande i frågorna är att kvinnor arbetar som sjuksköterska, butiksbiträde, lärare, kontorist mm. Medan en man är hantverkare, mekaniker, tekniker, polis, VD eller en annan typ av arbetare eller tjänsteman. Det ska dock noteras att kurserna skiljer sig åt på denna punkt. Med andra ord är vissa kurser bättre på att bryta normen än andra. Som exempel på det har det inom skatterätten (övningsmaterial appendix A-F VT2017) fördelats jämnt mellan män och kvinnor gällande rollen som VD.

Det är ofta poliser med i övningsfrågorna och till störst del så är poliserna män, vilket kan anses utgöra en klassisk stereotyp. Om polisen i frågan enbart benämns som ‘polis’, är det vanligt att polisen senare i frågan benämns som ‘han’ när det syftas tillbaka till polisen. Man upplever det som läsare att alla poliser är män och man förväntas förstå det. ‘...**Polisen** som försökte stoppa Axel avlider av sina skador. Axel åtalas förutom för rånet även för att ha dödat polisen med uppsåt, det vill säga för mord alternativt dråp. Axel invänder att han inte hade en tanke på att polisen skulle vara så dum att **han** inte hoppade åt sidan...’ (Straffrätt, Kriminalrätten, Övningsmaterial 5u. Fråga 19.) ‘**Poliskommissarie Smart** förhör några personer och förhören bandas på en bandspelare. Efteråt tycker Smart att det känns lite pinsamt att en av de förhörda misstänkliggjorde en av Smarts kollegor... Gör en straffrättslig bedömning av Smarts handlande. Har **han** gjort sig skyldig till något brott?’ (Straffrätt, Kriminalrätten, Övningsmaterial 5u. Fråga 178)

I vissa kurser benämns personer med bokstäver eller enbart sin yrkestitel. Således blir frågor könsneutrala. Det som sker i viss mån är dock att när det i frågan sedan syftas tillbaka på personen görs det med pronomina han eller hon. ‘**A och B** är gifta men ska nu skiljas... **A** äger vidare 50 % av parternas gemensamma bostad 500 000 kr, en bil värd 200 000 kr, bankmedel 100 000 kr samt en hyresrätt som **han** betalade 100 000 kr för... **B** har också en depå i vilken

³⁰ På tal om kvinnor och män: lathund om jämställdhet, Funktionen för jämställdhetsstatistik, Statistiska centralbyrån, Stockholm, 2016.

³¹ Ibid., s. 58.

³² Ibid., s. 58.

hon köper och säljer aktier där hon hade 200 stycken HM-aktier” (Civilrätt C, gruppövningsfråga 2.)

Exemplet ovan är också ett exempel på den klassiska äktenskapskonstellation som sedan kommer belysas i kapitlet om sexuell läggning.

En annan bild som även i viss mån kan uppfattas som stereotyp är hur kvinnor beskrivs i vissa frågor som förstärker bilden av att kvinnan är den som strävar efter att förbättra relationer, är generellt med känslösamma och är hemmets centralgestalt. “...När Kim återkom på söndagarna betedde han sig på ett sätt som gjorde Irma mycket orolig...” (Straffrätt Kriminalrätten, Övningsmaterial 5u Fråga 127.) I övningsexempel 2 i internationell beskattning appendix E VT2017 i skatterätt beskrivs följande: “Pernilla och Malin hyr gemensamt en lägenhet i Porto. Under hela juli är de hemma i Sverige på semester. I slutet av semestern hotar Malins man med äktenskapskillnad och för att rädda sitt äktenskap bestämmer sig Malin för att inte återvända till Portugal utan att stanna i Sverige”. För att bryta normen skulle mannen vara personen som följer med till Portugal för att rädda äktenskapet. Männan beskrivs tvärtom som idérika, bestämda och självständiga. “...Efter ett tag kom han på en idé...” Straffrätt Kriminalrätten övningsmaterial 5u Fråga 131

Ett annat exempel är utifrån kursen i internationell privaträtt (seminarium fyra i internationell barnrätt, uppgift 3, HT2016) där stereotypa könsroller blir särskilt tydliga: “Mia har å sin sida en lite annan syn på händelseförloppet. Douglas har varit en frånvarande make och far under i vart fall den senare delen av deras äktenskap, med ringa förståelse för hennes önskan att låta även hennes karriär och önskemål styra i vart fall delar av deras gemensamma liv. Försöket till nytändning, då lilla bedårande Elsa kom till, föll inte alls väl ut, utan underströk bara att Mia alltid var den som förväntades ta ansvar för hem och barn”. Här framhävs ytterligare stereotypa bilder av äktenskapet med mannen som inte tar ansvar för barnen och kvinnan som tvärtom är mån om att sköta om hemmet och barnen.

Det finns även exempel på en stereotyp bild av att kvinnan alltid är medföljande när mannen flyttar utomlands (se seminarium 5 - internationell ekonomisk familjerätt övningsexempel 3 och seminarium 6 om internationell arvsrätt övning 3 i internationell privaträtt): “Eftersom att avståndet mellan Japan och Nederländerna skulle omöjliggöra för dem att ses särskilt ofta beslutade de sig för att Doris skulle följa med” samt “Affärsmannen Yussuf al Qasimi kom för fem år sedan till Sverige, först som diplomatisk tjänsteman vid ambassaden för Förenade Arabemiraten, och sedan två månader tillbaka som självständig affärsman. Med honom följde hans hustru Fatima och parets tre barn - en son och två döttrar”. Ett liknande exempel som också speglar normerna kring könsrollerna är att mannen är den personen i ett förhållande som tjänar mer pengar. “A och B skall gifta sig. Då A har hunnit arbeta ihop ett större kapital vill han skydda dessa medel från att bodelas vid eventuell äktenskapskillnad...” Civilrätt C, Gruppövning 1 Äktenskapsrätt och Samborätt Fråga 2.

I andra exempel framkommer även en typisk stereotyp bild på förhållanden där mannen är den som lämnar kvinnan. Citat ur seminariematerialet “Johan har insett att äktenskapet med Hanne inte längre är vad han vill få ut av livet. Han bestämmer sig därför att skiljas och att under våren 2017 flytta till sin nya kärlek” (se s. 206). Detta förstärker en redan vanligt förekommande bild av att män är den part som “bestämmer sig” ensidigt för att lämna förhållanden eller äktenskap” när detta inte alls behöver vara fallet.

Kvinnor beskrivs ofta som mer känsligare än män detta kommer till uttryck genom dessa två exempel från studiematerialet för juridisk introduktionskurs: ”Hunden blir arg och bitter Lotta som just passerar förbi. Kajsa som blir vittne till händelsen, får en chock och måste sjukskrivas” (se s. 84) samt ”På väg uppför stegen halkar Anders och tappar färgburken så olyckligt att han krossar ett fönster och ramlar in i huset där färgen rinner ut på golvet. Fru Andersson blir förtvivlad och begär att få ersättning för ett nytt fönster och omslipning av golvet” (s. 84). Även om exemplen tagna för sig inte kan tas till intäkt för en konsekvent könsstereotyp profilering av män och kvinnor, indikerar de dock att denna typ av tendenser förefaller finnas.

Vissa exempel i studiematerialet för juridisk introduktionskurs förstärker även en stereotyp bild av män, att män ofta hamnar i slagsmål och har en förkärlek för att slåss: ”Kalle och Pelle är sedan länge i luven på varandra. En kväll möts de i nöjesparken Marieborg och börjar slåss” (s. 140) samt ”Hjalmar och Hassan har varit i Eriksdalshallen och sett en landskamp i boxning mellan Sverige och Finland. När de kommer hem till Hjalmar får de - inspirerade av landskampsupplevelsen - för sig att de ska ”gå en match” (s. 140).

Nedan följer en formulering som har en något nedlåtande formulering. För läsaren kan det upplevas på så sätt att hon inte får sitt nya jobb grundat på sin kvalifikation. *”Talmannen entledigar hela regeringen och föreslår omgående att nuvarande utrikesministern, Margareta Örn, ska bli ny statsminister, eftersom hon tror att riket är i behov av en ’mor’...”* Arbetskompendium Statsrätt 12 u. Fråga 29

En annan sak som man reagerar på är att män ofta benämns med efternamn, att de rör sig om män förstår man först senare i frågan då de syftar tillbaka på personen med pronomen ”han”. Det är däremot ovanligt att kvinnor benämns med efternamn. *”Köpmann Andersson planerar att lämna en offert till köpmann Bengtsson att köpa tio ton ekologiska bananer till ett pris av 18 kr/kg...Samtidigt med att Andersson meddelar Bengtsson att bananerna finns att hämta, skickar han med en faktura som lyder på 18 kr/kg. När Bengtsson får se fakturan invänder han att han accepterat ett pris om 13 kr/kg...”* (Studiematerial för Juridisk introduktionskurs 10u. Fråga 4.1.14) *”Markägaren Andersson har stämt jägaren Svensson med yrkande om betalning för förfallen avgift för jaktarrende för ett visst år...a) Anderssons advokat råder honom att i målet få frågan om avtalets giltighet avgjord med bindande verkan för framtiden...b) Anta i stället att Svenssons advokat ger honom motsvarande råd, dvs. att få frågan om avtalets ogiltighet avgjord med bindande verkan för framtiden...”* (Processrätt, gruppövningsfrågor VT17 fråga 11)

Statistiken³³ och stereotypen är att det är fler män än kvinnor som begår brott i Sverige. Men om vi använder detta argument till att ursäkta siffrorna och menar att kvinnor förekommer i lägre frekvens på grund av statistiken så kan man ifrågasätta varför det av dessa totalt 720 personerna enbart är 10 personer med utomeuropeisk bakgrund?

4.1.3 Analys

Användningen av fenomenet ”hen” har ökat i samhället, men detta kommer inte till uttryck i förhållande till studiematerialet på juristprogrammet. Att använda sig av ”hen” skulle förminska många stereotyper i materialet. Att uteslutande använda sig av begreppet ”hen” och

³³<https://www.kriminalvarden.se/globalassets/publikationer/kartlaggningar-och-utvarderingar/kos-2015---kriminalvard-och-statistik.pdf>, hämtad 28 maj 2017.

inte heller sätta några namn på personerna skulle också leda till att ingen etnisk bakgrund skulle missgynnas, just för att ingen heller skulle vara representerad.

Fenomenet ‘hen’ är omdiskuterat och inte många myndigheter eller domstolar tillämpar detta pronomen i sitt arbete. Många har förmodligen läst om det sällsynta exemplet där Hovrätten för Övre Norrland i Umeå använde sig av pronomenet hen i en dom. Alternativet blir då att använda sig av bokstäver som skulle leda till samma resultat.

Som presenterats i *kapitel 4.1* finns det många olika typer av könsstereotyper i vårt studiematerial. Stereotyper är antagande vi gör om alla som tillhör en viss grupp. Det kan vara svårt att bryta, men viktigt att medvetandegöra. Stereotyper kan upplevas kränkande, sådana känslor skall inte framkallas i vårt studiematerial.

Det är generellt fler män som namnges i texterna i studiematerialet. Det är fler män som skildras som yrkesarbetande. Det är fler män som skildras i yrken som kan anses ha någon form av makt och som brukar uppfattas som aktiva, kreativa och utåtriktade. Det bör tas fram riktlinjer för kurserna på juristprogrammet så att det leder till att det blir en enhetlig tillämpning av könsidentiteterna.

4.1.4 Rekommendation

Våra rekommendationer är att...

- i undervisningsmaterialet för kursen i rättshistoria eftersträva att fler kvinnliga professorer, rättsvetenskapsmän samt filosofer nämns.
- Att i frågor eventuellt ge uttryck för fler könsidentiteter eller välja att inte ha några med alls. Om man väljer att använda sig av man/kvinna bör juridiska institutionen ge vägledning kring i vilken mån en jämn fördelning är önskvärd.
- Undvika stereotypa formuleringar.
- Utforma tydliga riktlinjer kring könsidentitet och stereotyper.

4.2 Etnisk tillhörighet

4.2.1 Definition och kategorisering

Utgångspunkten har varit att analysera personens för- och efternamn för att sedan göra en indelning mellan: inomnordisk, inomeuropeisk och utomeuropeisk. Det som har varit utslagsgivande för vilken etnisk tillhörighet som personen/personerna ska anses tillhöra har varit uppgivet namn, men när det har framkommit medborgarskap eller hemvist för personen eller personerna har detta påverkat indelningen. Vid tveksamheter har vi använt hemsidan³⁴: för att se i vilken region namnen är vanligast förekommande. Denna databas har tidigare använts av rättviseförmedlingen vid sammanställningen av deras rapport Rättvisaren 2016 där man undersökt vilka som “hörs och syns i media”.³⁵

4.2.2 Statistik och exempel

Vår genomgång visar att studiematerialet till juridisk introduktionskurs i hög utsträckning omnämner personer som har ett inomnordiskt ursprung. I genomgången av materialet har vi

³⁴ Behind the name, <https://www.behindthename.com/>, en hemsida som drivs av Mike och Tara Campbell, besökt under vårterminen 2017.

³⁵ Rättviseförmedlingen, rapporten “Rättvisaren 2016”, <https://rattviseformedlingen.se/fragor-och-svar-om-rattvisaren/>, hämtad under vårtermninen 2017.

räknat till 119 personer som har inomnordiskt ursprung och noterat 4 personer som har utomnordiskt ursprung.

I andra kurser framkommer liknande mönster beträffande hur frekvent olika etniska grupper omnämns. Ett exempel på detta är kursen i statsrätt där vi räknat till 310 personer som är av inomnordisk etnicitet och 8 personer som är utomeuropeiska. Därutöver har vi i studiematerialet till kursen i rättshistoria räknat till 15 personer som har ett inomnordiskt ursprung och tre personer som är utomeuropeiska.

Avseende tentafrågorna kan det konstateras att det för kursen i associationsrätt räknats 21 personer som är inomnordiskt samt en person som har ett utomeuropeiskt ursprung. Ett annat exempel på en observation utifrån tentamaterialet är att det i tentafrågorna till civilrätt A förekommer en tydlig majoritet av personer med inomnordiskt ursprung..

4.2.3 Analys

Det kan utifrån undersökningen av etnicitet bland övningsmaterialet och tentorna konstateras att en mångfald av olika etniciteter förekommer i studiematerialet. Vi har inte hittat exempel på där personer med olika minoritetsbakgrunder beskrivs på ett stereotyp vis. Det som bör uppmärksammas är dock att frekvensen i olika etniciteters omnämnande varierar för olika kurser. I övningsmaterialet för kursen internationell privaträtt förekommer det många exempel där personer har en utomeuropeisk etnicitet. I andra kurser är representationen betydligt lägre, i övningsmaterialet för statsrätten förekommer ca. 310 personer som har nordisk etnicitet. Likaså för juridisk introduktionskurs förekommer ca. 119 personer som har inomnordisk etnicitet.

4.2.4 Vår rekommendation är att...

- Institutionen överväger om det, givet studiens resultat, finns anledning att i större utsträckning inkludera personer som har utomeuropeisk etnisk tillhörighet, i både tentafrågor och studiematerial.

4.3 Religion eller annan trosuppfattning

4.3.1 Definition och kategorisering

Med religion menas religiösa åskådningar såsom exempelvis kristendom, islam, judendom, hinduism. Med annan trosuppfattning menas sådan tro som har en samband med en religiös åskådning såsom exempelvis buddism, ateism och agnosticism.³⁶

4.3.2 Observationer - statistik och exempel

Det bör inledningsvis konstateras att religion är väldigt sällan förekommande i frågorna. De flesta kurserna har inte med det överhuvudtaget. Religion och annan trosuppfattning förekommer i lägre frekvens i samtliga kurser. I övningsmaterialet till statsrätten har nio

³⁶ Diskrimineringsombudsmannen (DO), <http://www.do.se/om-diskriminering/skyddade-diskrimineringsgrunder/religion-eller-annan-trosuppfattning-som-diskrimineringsgrund/>, senast besökt 2017-09-17.

personer med en religiös bakgrund nämnts och i civilrätt D har tre stycken nämnts inneha en religiös trosuppfattning. Dessa två kurser är de som nämnt religion flest gånger. De frågorna har gemensamt är att en person i fråga blir kränkt på grund av sin religion. Straffrätten som är den kurs med flest övningsfrågor innehar enbart två personer, av ca 720 personer, en trosuppfattning. Ytterligare under juristprogrammet stöter vi på 2 till personer med en religiös trosuppfattning, en person i en övningsfråga i processrätten och en person i en övningsfråga i rättshistoria. Resterande kurser omnämner inte religion överhuvudtaget.

Exemplena vi har stött på är enstaka. Då en religion eller annan trosuppfattning framkommer i övningsfrågorna eller tentorna har en person uttryckt sig negativt mot en person eller folkgrupp med en viss religion. Det rör sig då om yttrandefrihet kontra hets mot folkgrupp. Personerna som uttrycker sig negativt gällande religioner är för det mesta en person av det manliga könet i yngre ålder. Detta kopplas väldigt lätt samman med stereotypen gällande rasistiska personer. *“ Laban, 16 år gammal och med jackan fullhängd av diverse odemokratiska märken och med hakkorsmärkt armbindel, har blivit haffad av polisen på Nyköpings Torg, där han via megafon ondgjort sig över judar...”* (Arbetskompendium Statsrätt 12 u Fråga 3.4 4.) *“Anders är aktiv i gruppen Våga Nej Till Yoga och berättar för alla som vill höra på att han bara vill värna och bevara våra svenska traditioner..” hinduerna förstör er hälsa och moral med sitt osvenska rökelseflum” .. “vi måste försvara vår kristna värdegrund med alla medel”.* (Folkrätt Textkompendium, upplaga 6, VT 2017 s. 139)

De finns inte bara stereotyper om personen i fråga som uttrycker sig kränkande utan det finns också stereotyper kring vad det är som en rasfientlig grundar sin propaganda i. (*“Skånepartiets ordförande CH visade under ett torgmöte i Malmö upp en antimuslimsk affisch (tryckt i press). På affischen fanns följande texter: “Mohammed med hustru”, “Han 53 och hon 9”, “Är det sådana bröllop vi vill se i SKÅNE?”.* (Arbetskompendium Statsrätt 12 u s. 74 fråga 16.)

4.3.3 Analys

I exempelvis kurserna Juridisk introduktionskurs och Europarätten framgår inga religioner alls. Ingen religion är nämnd och ingen förekommer i lägre frekvens än i förhållande till någon annan. Detta är absolut det enklaste sättet att göra vårt studiematerial icke diskriminerande avseende religion. Oavsett om en person har en religiös trosuppfattning eller ej så står alla lika inför lagen och därför är uppgifter om personens religion i studiematerialet utan relevans. Därför bör juridiska institutionen fundera kring huruvida personers religiösa åskådningar är relevant i vårt studiematerial eller inte.

I viss mån kan det krävas att en religion ändå benämns i undervisningsmaterialet. Som exempelvis när frågor kring hets mot folkgrupp skall belysas i straffrätten. Här kan övervägas om frågorna ska utgå från religion som koncept, snarare än namngivna religioner. Ett bra exempel på detta hittas i en tenta från Statsrätten *“...Konstnären blir mäktig förargad och håller ett agiterat tal om att religiösa individer är en "cancersvulst på samhället" och att all religion borde förbjudas och att utövare av alla religioner borde straffas. Konstnären menar att hennes fri- och rättigheter har begränsats.”* (Statsrätt tentamen 2016-08-25, Fråga 3.)

Skribenten kan också välja en religion och ha med en annan religion i nästkommande uppgift. För att förtydliga regler kring hets mot folkgrupp krävs det inte att en religion är inblandad, en övningsfråga med diskriminering av svenska män skulle fungera lika bra. En

trosuppfattning kan också läggas in som en överflödiga fakta i en fråga. Men då ökar risken för att mängden av stereotypa formuleringar ökar.

Vi noterar i flera fall att information som kan uppfattas irrelevant i sammanhanget, såsom målände personbeskrivningar, förekommer i studiematerialet - kanske i ett försök att göra studiematerialet roligare. Detta leder för närvarande till att många stereotyper som inte hör hemma i vårt material, hamnar där.

4.3.4 Rekommendationer

Våra rekommendationer är att...

- se över riktlinjer för samtliga kurser för hur religion bör hanteras i studiematerialet
- när religion kommer till uttryck kan för att ge en mer diversifierad bild även minoritetsreligioner representeras, alltså inte enbart de fem största världsreligionerna
- religion inte bara skall komma till uttryck för att ge exempel på personer som misstänks för brott (exempelvis hets mot folkgrupp), religion bör även kunna förekomma i andra mer positiva sammanhang.
- det vid hets mot folkgrupp, inte enbart bör vara kopplat till stereotypa karaktärer

4.4 Funktionsnedsättning

4.4.1 Definition och kategorisering

I vår granskning har vi utgått från socialstyrelsens definition av funktionsnedsättning.³⁷ Vilket innebär att vi har tagit hänsyn till både fysisk och psykisk funktionsförmåga i vår granskning studie.

4.4.2 Observationer- statistik och exempel

Totalt under kursen har fem personer i vårt övningsmaterial en funktionsvariation. Dessa fem personer är fördelade mellan kurserna Juridisk introduktionskurs tentamen (en person), Statsrätt övningsmaterial (två personer), Civilrätt D tentamen (en person) samt Straffrätt övningsmaterial (en person).

Vår slutsats är att dessa individer är att personer med funktionsvariationer förekommer i lägre frekvens. Nedan följer två exempel på när personer med funktionsnedsättningar nämns (dessa citat har noterats för att exemplifiera när exempel som dessa har förekommit). I vår studie har vi inte analyserat huruvida dessa frågor har beskrivits på ett normativt sätt (då vi har haft för lite underlag för att kunna dra slutsatser kring detta).

- En person som har en psykisk funktionsnedsättning nämns i en av tentafrågorna till civilrätt D (se fråga 3 till tentamen 160825): *“Kommunens omvårdnadsförvaltning hyr genom ett s.k. blockhyresavtal 12 bostadslägenheter av Hyresbostäder AB och tillhörande gemensamma utrymmen. Dessa 12 lägenheter används som en gruppbofastad och är belägna i samma huskropp. De gemensamma utrymmena består av ett gemensamt kök och ett större samvarorum. I varje lägenhet om 1 rum med kökspentry finns även toalett och dusch. Syftet med avtalet är att omvårdnadsförvaltningen skall hyra ut lägenheterna med tillhörande gemensamhetsutrymme till olika personer med psykiska funktionshinder.”*

³⁷ Socialstyrelsen, Funktionshinder, <http://www.socialstyrelsen.se/funktionshinder>, hämtad 20 april 2017.

I en av delfrågorna till denna tenta nämns att en av de boende Astrid inte vill flytta från gruppboendet för att *“Astrid trivs bra med läget på lägenheten och då detta är i samma område som hon vuxit upp känner hon en stor social trygghet i området”*.

- Ett annat exempel som tas upp när det gäller just psykiska sjukdomar är i en av tentafrågorna till juridisk introduktionskurs *“Rio lider av bipolär sjukdom och har för tillfället en manisk period. Rio är övertygad om att staten kontrollerar varje steg Rio tar. För att försvåra övervakningen köper Rio i en telebutik sju nya mobiltelefoner, alla med olika abonnemang”* (se tentafråga ett till tentamen 20161012).

4.4.3 Analys

När det är ett så fåtal personer med en funktionsvariation med i vårt studiematerial går det inte att dra några direkta slutsatser om formuleringar eller stereotyper. Att inneha en funktionsvariation kan innebära väldigt många olika saker. Vi har utgått ifrån socialstyrelsens definition som även inkluderar psykisk funktionsförmåga. Detta innebär att många människor i vårt samhälle omfattas i denna grupp, även om det såklart är en minoritet. I vårt studiematerial är det knappt en minoritet som existerar.

Därför kan vi för närvarande enbart ställa oss frågan hur dessa grupper skall representeras utan risk för diskriminering. För närvarande förekommer alla former av funktionsvariation i lägre frekvens.

Att påpeka här är att en allvarigare grad av funktionsvariation skulle kunna komma att påverka såväl det straffrättsliga ansvaret som påföljden i olika typer av situationer. Därför är det även av denna anledning viktigt att ha med personer med en funktionsvariation.

4.4.4 Vår rekommendation är att...

- öka antalet exempel där personer har en funktionsvariation.
- Alla typer av funktionsnedsatta bör representeras, såväl fysisk som psykisk.

4.5 Sexuell läggning

4.5.1 Definition och kategorisering

Sexuell läggning definieras i lagen som homosexuell, hetrosexuell och bisexuell.³⁸

4.5.2 Observationer - statistik och exempel

Sammanräknat all kursmaterial och tentafrågor som vi har haft som underlag i denna granskningsstudie har det funnits fyra homosexuella personer. I de flesta kurserna är således annan sexuell läggning utöver hetrosexuella par inte alls representerade. Ingen person har varit bisexuell. Den hetrosexuella läggningen är i jämförelse med de andra sexuella läggningarna mycket mer frekvent förekommande. I samhället idag identifierar sig personer med andra sexuella läggningar, exempelvis som ickebinär.³⁹ Dessa individer är inte alls representerade i materialet. I exempelvis familjerätten (Civiltätt C) saknas samkönade parkonstellationer. Här behandlar många frågor bodelningar och alla parkonstellationer är för närvarande mellan man och kvinna. Vår bedömning är att fler sexuella läggningar i framtiden kan representeras i studiematerialet om institutionen önskar att detta bättre ska återspegla samhället. Som en följd

³⁸<http://www.do.se/om-diskriminering/skyddade-diskrimineringsgrunder/sexuell-laggning-som-diskrimineringsgrund/>

³⁹ <http://www.rfsi.se/hbtq-fakta/hbtq/begreppsordlista/>

av den låga representationen går det inte att dra några större slutsatser huruvida formuleringarna är stereotypa eller inte.

Nedan följer ett exempel från Straffrätt, Kriminalrätten Övningsmaterial 5 u. Fråga 285 s.160 och till en början kan det konstateras att det par som omnämns här är det enda par av annan sexuell läggning än heterosexuell i denna övningsbok. I uppgiften tar en homosexuell man olovligen ett halsband som han alltid velat ha. Även om denna fråga inte är uppenbart stereotyp så har vi inte stött på någon heterosexuell man i frågorna som olovligen tar ett smycke. *''Under den korta tiden Herkules är borta passar Niklas på att ta det guldhalsband som han sett sitta på den skadades hals. Han intalar sig själv att den skadade nog ändå inte kommer få någon nytta av det och att han alltid velat ha just ett sådant.''*

Något annat som bör uppmärksammas är parkonstellationernas situationer i ett förhållande. Till största del är personerna gifta och i viss utsträckning sambopar. Men särbos som idag blivit ett allt mer vanligt fenomen representeras enbart en gång, och det i seminariematerialet till internationell privaträtt HT2016. Där fem exempel på heterosexuella äktenskap och därutöver ett särboförhållande.

4.5.3 Analys

I vår studie framgår det att det i mycket låg utsträckning förekommer exempel på parkonstellationer där paren inte är heterosexuella. När det kommer till sexuell läggning kan samtliga kurser genomlysas och riktlinjer kan arbetas fram för att institutionen ska ha gemensamma utgångspunkter gällande i vilken utsträckning olika sexuella läggningar ska nämnas som exempel i studiematerialet samt tentafrågor.

4.5.4 Rekommendationer

- fler sexuella läggningar bör representeras i studiematerialet på juristprogrammet om institutionen önskar att materialet bättre ska återspegla samhället..
- oavsett sexuell läggning bör personer beskrivas på ett icke-stereotypt sätt. Detta innefattar att undvika att göra åtskillnad på "maskulint" och "feminint" och därmed hänfälla till stereotyper.
- Öka medvetenheten bland lärarna när det kommer till olika former av sexuella läggningar och kön.

4.6 Ålder

4.6.1 Definition och kategorisering

För att ha en jämn fördelning har vi använt oss av tre kategorier I) under 18 år, II) 18-65 år samt III) över 65 år.

4.6.2 Observationer - statistik och exempel

I övningsuppgifterna nämns sällan åldern/åldrarna på personen/personerna. Istället introduceras personerna genom sin socioekonomiska tillhörighet. Efter en genomlysning av studiematerialet framgår det att personer under 18 år är väl representerade och att även personer som är mellan åldrarna 18-65 år förekommer i exempel. Den åldersgrupp som förekommer i låg utsträckning i samtliga kurser är personer som är över 65 år. Det förekommer dock i enstaka fall att personer

omnämns som är över 65 år (exempelvis Alma 98 år i övningsmaterialet till allmän fastighetsrätt VT2017).

Här följer några exempel på hur fördelningen mellan olika åldersgrupper ser ut i övningsmaterialet:

I kursen juridisk introduktionskurs förekommer det 18 personer som är under 18 år. I kursen skatterätt förekommer tre exempel på personer som är under 18 år och ett exempel på en person som är 25 år. I kurserna allmän rättslära, rättsinformatik, folkrätt samt rättshistoria nämns inte åldrarna på personerna som ges som exempel i studiematerialet.

4.6.3 Analys

Som underlag för studien har den fysiska personens ålder utgjort den grund som har undersökts: "lagens definition av ålder beskrivs i diskrimineringslagen som uppnådd levnadslängd, vilket avser en fysisk persons levnadsålder. Med andra ord omfattar skyddet alla människor, utan övre eller nedre åldersgräns. Lagen skyddar även förmodad ålder, det vill säga att en individ blir diskriminerad för att hon eller han antas vara yngre eller äldre än hon eller han är" (se Diskrimineringsombudsmannen (2011). *Åldersdiskriminering i svenskt arbetsliv: om ålderskodningar och myter som skapar ojämlikhet : [rapport]*. Stockholm: Diskrimineringsombudsmannen (DO), s. 10). Enligt DO:s rapport från 2011 görs en uppdelning mellan "äldre" och "yngre", men för tydlighets skull har vi i vår studie valt att precisera åldersgrupperna i tre kategorier där ett åldersspann har angivits.

Resultaten från vår studie visar inte på att personer beskrivs på ett negativt sätt (studien har inte funnit exempel på stereotypa formuleringar) på grund av deras ålder, studien pekar endast på en ojämn frekvens i förekomsten av olika åldersgrupper.

4.6.4 Våra rekommendation är att...

- om en mer jämn fördelning mellan åldersgrupper ska uppnås, öka antalet personer som är över 65 år i studiematerialet.

4.7 Socioekonomisk tillhörighet

4.7.1 Definition och kategorisering

För att definiera olika socioekonomiska grupper har som ovan framhållits utgått från den statistiska centralbyråns socioekonomiska indelning (SEI).⁴⁰ Enligt SEI finns både en fullständig och aggregerad indelning av de olika grupperna. För denna studie, som syftar till att ta fram de övergripande trender som finns, har den mest aggregerade formen av denna indelning använts, vilken innebär indelning i tre socioekonomiska grupper:

- a) tjänstemän,
- b) arbetare, samt
- c) företagare.

Vårt grundläggande kriterium i åtskiljandet av dessa grupper har varit dessas förmodade fackliga tillhörighet. Som tjänstemän har vi klassificerat yrken som normalt faller in under TCO

⁴⁰ SCB, MIS, Socioekonomisk indelning (SEI) 1982:4, nytryck 1984.

(lärare, poliser, sjuksköterskor och ingenjörer) eller SACO. Vidare har vi valt att kategorisera yrken som arbetare när dessa kan sorteras inom LO-sfären. Den tredje kategorin vi har använt oss av är företagare.

4.7.2 Observationer - statistik och exempel

Vilka slutsatser kan dras efter granskningen genomförd om socioekonomisk tillhörighet? En central observation kopplad just till socioekonomisk tillhörighet är att den socioekonomiska gruppen arbetare generellt förekommer i lägre utsträckning i alla kurser (förutom juridisk introduktionskurs) på juristprogrammet. Tjänstemän är den socioekonomiska grupp som förekommer mest frekvent i tentafrågor eller studiematerial.

I kursen allmän rättslära nämns ca. sju personer som tillhör gruppen tjänstemän och inga andra socioekonomiska grupper nämns. I kursen rättshistoria nämns ca. 30 personer som tillhör gruppen tjänstemän och inga andra socioekonomiska kategorier förekommer.

Dock är inte detta ett mönster som framkommer i alla kurser, det finns vissa kurser där kategorin arbetare representeras i en högre utsträckning. Detta bekräftas av flera olika observationer, vi nämner här några av dessa: I studiematerialet till juridisk introduktionskurs nämns flest personer som tillhör den socioekonomiska kategorin arbetare, det förekommer ca. 23 exempel på människor som tillhör kategorin arbetare. Det studiematerial som det sedan förekommer näst mest exempel på arbetare är kursen i Civilrätt C, där det förekommer ca. 11 arbetare.

4.7.3 Analys

I denna studie finns det indikationer på att frekvensen av olika socioekonomiska gruppers omnämnande varierar i hög grad. Den tydligaste skillnaden vi har observerat är att arbetare förekommer i låg utsträckning i nästan alla kurser (förutom övningsmaterialet till juridisk introduktionskurs där det förekommer många exempel på personer med arbetaryrken). Kursen statsrätt hör till en av de kurser där fördelningen mellan de olika socioekonomiska grupperna är som mest ojämn, och här förekommer en stor andel exempel på personer med tjänstemannayrke). Det bör dock också i sammanhanget diskuteras vissa svårigheter gällande en eventuell målsättning att ha en så stor mångfald som möjligt avseende socioekonomiska grupper då vissa kurser har begränsade möjligheter att uppfylla ett sådant mål. Kurser som det kan uppkomma svårigheter i är exempelvis folkrätt och rättshistoria (där kurserna i viss mån återkopplar till historiska händelser/personer).

4.7.4 Vår rekommendation är att...

- juridiska institutionen, med beaktande av studiens resultat, överväger om det finns skäl att i högre grad inkludera olika socioekonomiska grupper. Särskilt när det gäller gruppen arbetare då denna grupp osynliggörs genom att många exempel i studiematerialet fokuserar på tjänstemän.

5. Diskussion och slutord

Att arbeta med normer kan ske i tre slag av sekventiella processer: framkallning, mobilisering och förändring.⁴¹ Denna studie får ses som en del av det första steget.

Vår kanske viktigaste uppmaning utifrån denna studie är att examinatoren eller kursläraren föreslås sammanställa en lista (för eget bruk) över hur fördelningen mellan kön, etnicitet och socioekonomisk tillhörighet ser ut i relevant kursmaterial. Resultaten från studien tyder på att exempelvis socioekonomiska grupper förekommer i olika utsträckning och frekvens. Det är med bakgrund i detta en diskussion att fortsätta för juridiska institutionen vid Stockholms universitet om hur man ser på detta, mer konkret om det kan eller bör tas fram riktlinjer gällande detta. I samband med detta är det även av vikt att diskutera huruvida exempel i tenta- och kursmaterial ska vara anpassade efter statistik från verkligheten (till exempelvis Brå eller andra myndigheter samt forskning) eller utformas på annan grund.

En rekommendation utifrån vår studie är att det även finns alternativa lösningar för att undvika eventuellt kontroversiella fördelningar mellan kön och etnicitet och detta är att tillämpa neutrala benämningar såsom exempelvis enstaka bokstäver, könsneutrala pronomen eller andra förkortningar. Detta tillvägagångssätt har i viss mån tillämpats av en del kurser på juristprogrammet. Denna lösning leder till att ingen grupp kommer att under- eller överrepresenteras.

Resultaten från studien visar på att det, om än i varierande utsträckning, finns tydliga tecken på att det förekommer stereotyper och normer avseende exempelvis könsroller i kursmaterial samt tentafrågor. I ett nästa steg rekommenderar vi juridiska institutionen att diskutera förekomsten av olika stereotyper i studiematerialet och ta ställning till om det ska tas fram riktlinjer för kurslärare eller examinator för om, hur eller när stereotyper ska förekomma. I samband med detta är det även viktigt att diskutera huruvida kursmaterialet ska inkludera stereotyper som avspeglar förhållanden som statistiskt (i den mån detta är möjligt) kan beläggas i samhället eller ha som målsättning att helt undvika stereotyper. Detta för att lärarna på juristprogrammet ska ha ett enhetligt angreppssätt vid utformandet av kursmaterialet.

Juridiska institutionen vid Stockholms universitet bör upprätta riktlinjer för hur de frågor som behandlats i denna studie bör hanteras - ett utvecklingsarbete är beroende av att det klagas vilket förhållningssätt som är önskvärt - bör kursmaterial återspegla en mångfald och om så, i vilken utsträckning (baserat på vad?). En skriftlig åtgärdsplan med konkreta mål är ett förslag på nästa steg. I nuläget finns en handlingsplan för den juridiska institutionens jämställdhets och likabehandlingsplan där följande aktiva åtgärder har beskrivits ska genomföras under 2016:

1. *Genomföra en normkritisk studie av utbildningen vid Juridiska institutionen.*
2. *Utarbeta pedagogiskt stöd för att minska avhopp från Juristprogrammet; och*
3. *Påbörja ett mentorskapsprogram riktad till junior personal.*

Det är viktigt att fortsätta bygga på detta arbete som har beskrivits i handlingsplanen. Samt att följa upp att arbetet efter denna studie har genomförts.

⁴¹ Amundsdotter, Eva, *Att framkalla och förändra ordning: aktionsorienterad genusforskning för jämställda organisationer* (Stockholm: Gestaltshusets Förlag, 2010), sid. 101-102.

6. Källor

6.1 Litteratur

- Amundsdotter, Eva, Att framkalla och förändra ordningen: aktionsorienterad genushforskning för jämställda organisationer (Stockholm: Gestaltshusets Förlag, 2010)
- Bartlett, Katharine T., 'Feminist Legal Methods' in Bartlett, Katharine T. and Kennedy, Rosanne (eds), *Feminist Legal Theory: Readings in Law and Gender* (Boulder/Oxford: Westview Press, 1990/1991)
- Bromseth, Janne, 'Förändringsstrategier och problemförståelser: från utbildning om den andra till queer pedagogik' in Bromseth, Janne and Darj, Frida (eds), *Normkritisk pedagogik* (Uppsala: Centrum för genusvetenskap, Uppsala universitet, 2010)
- Butler, Judith, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* (New York/London: Routledge, 1991)
- Carlson, Laura, 'Critical race-teori' in Korling, Fredric and Zamboni, Mauro (eds), *Juridisk metodlära* (Lund: Studentlitteratur, 2013)
- Cohen, Joshua, Howard, Matthew and Nussbaum, Martha C., 'Introduction' in Cohen, Joshua, Howard, Matthew and Nussbaum, Martha C. (eds), *Is Multiculturalism Bad for Women?* (New Jersey: Princeton University Press, 1999)
- Colnerud, Gunnel and Thornberg, Robert, *Värdepedagogik i internationell belysning* (Stockholm: Skolverket, 2003)
- Dolk, Klara, *Bångstyryga barn: makt, normer och delaktighet i förskolan* (Stockholm: Ordfront, 2013)
- Foucault, Michel, *Discipline and Punish: the Birth of the Prison* (translation by Allen Lane) (London: Penguin Books, 1975/1977)
- Foucault, Michel, *Power/knowledge: selected interviews and other writings 1972-1977* (New York: Pantheon, 1980)
- Gunnarsson, Åsa and Svensson, Eva-Maria, *Genusrättsvetenskap* (Lund: Studentlitteratur, 2009)
- Heggemann, Hans, *Höginkomsttagare - var går gränsen?*, Statistiska centralbyrån 2004
- Harris, Angela P., 'Race and Essentialism in feminist Legal Theory' in Bartlett, Katharine T. and Kennedy, Rosanne (eds), *Feminist Legal Theory: Readings in Law and Gender* (Boulder/Oxford: Westview Press, 1990/1991)
- Kumashiro, Kevin K., 'Förord' in Bromseth, Janne and Darj, Frida (eds), *Normkritisk pedagogik* (Uppsala: Centrum för genusvetenskap, Uppsala universitet, 2010)
- MacKinnon, Catharine A., 'Feminism, Marxism, Method and the State: Toward feminist Jurisprudence' in Bartlett, Katharine T. and Kennedy, Rosanne (eds), *Feminist Legal Theory: Readings in Law and Gender* (Boulder/Oxford: Westview Press, 1983/1991)
- Moller Okin, Susan, *Justice, Gender and the Family* (New York: Basic Books, 1989)
- Moller Okin, Susan, 'Is Multiculturalism Bad for Women?' in Cohen, Joshua, Howard, Matthew and Nussbaum, Martha C. (eds), *Is Multiculturalism Bad for Women?* (New Jersey: Princeton University Press, 1999)
- Nussbaum, Martha, 'A Plea for Difficulty' in Cohen, Joshua, Howard, Matthew and Nussbaum, Martha C. (eds), *Is Multiculturalism Bad for Women?* (New Jersey: Princeton University Press, 1999)

- Raz, Joseph, 'How Perfect Should one be? And Whose Culture is?' in Cohen, Joshua, Howard, Matthew and Nussbaum, Martha C. (eds), *Is Multiculturalism Bad for Women?* (New Jersey: Princeton University Press, 1999)
- Rosén, Maria, 'Likabehandlingslagstiftning och normkritisk potential - möjligheter och begränsningar' in Bromseth, Janne and Darj, Frida (eds), *Normkritisk pedagogik* (Uppsala: Centrum för genusvetenskap, Uppsala universitet, 2010)
- Sörensdotter, Renita, 'En störande, utmanande och obekväm pedagogik. Om queerteoriernas relevans för en normbrytande undervisning' in Bromseth, Janne and Darj, Frida (eds), *Normkritisk pedagogik* (Uppsala: Centrum för genusvetenskap, Uppsala universitet, 2010)
- White, Lucie E., 'Subordination, Rhetorical Survival Skills, and Sunday Shoes, Notes on the Hearing of Mrs. G' in Bartlett, Katharine T. and Kennedy, Rosanne (eds), *Feminist Legal Theory: Readings in Law and Gender* (Boulder/Oxford: Westview Press, 1990/1991)

6.2 Övningsmaterial

- Juridisk introduktionskurs-Höök, Rolf & Carlsson, Mia, *Studiematerial för Juridisk introduktionskurs*, upplaga 10, 2016
- Europarätt Seminariematerial HT 16
- Statsrätt Bernitz Hedvig, Sandström Lena, Warnling-Nerep Wiweka, *Arbetskompendium i statsrätt*, 12 uppl.
- Civilrätt A Övningar allmän avtalsrätt (2014-12-01), allmän förmögenhetsrätt (2014-12-01), kontraktsrätt (2014-10-05), köprätt (2014-10-05) skuldebrev (2014-10-29).
- Civilrätt B Seminariefrågor HT 16
- Civilrätt C Grupp Övningsfrågor HT 16
- Civilrätt D: Allmän fastighetsrätt övning 1-10 VT2017 samt gruppövning spec. Fastighetsrätt och miljörätt VT2017
- Associationsrätt Seminariematerial HT2016
 - Skatterätt: Appendix A-F VT2017
 - Straffrätt Kriminalrätten, övningsmaterial, 5 uppl., Norstedts Juridik, 2012, Norée
 - Processrätt Grupp Undervisningsfrågor HT 16
- Folkrätt textkompendium upplaga 6, VT2017
- Seminariematerial för internationell privaträtt HT2016
- Rättshistoria (instuderingsmaterial, seminariematerial, övningsuppgifter, extramaterial), VT2017
- Förvaltningsrätt med förvaltningsprocessrätt: lektionsundervisning VT2017
 - Rättsinformatik: seminarium VT2017 om Behandling av personuppgifter-individuell partsorienterad rättsutredning, Offentliga data och kommersiellt vidareutnyttjande VT2017 samt Globel international compliance review
- Allmän rättslära (Moderna rättsteorier (del A1) – Praktisk tolkningsperspektiv (del A2) VT2017 samt uppgift i lagstiftningsteknik VT2017)

6.3 Tentor

- Juridisk introduktionskurs: 20161012 samt 20161118

- Europarätt 20170324 och ordinarie tenta HT2016
- Statsrätt 20160531, 20160825 samt 20170115
- Civilrätt A 20160826 samt 20161129
- Civilrätt B 20170221, 20170112, 20160823 samt 20160602
- Civilrätt C 20161010 samt 20161115
- Civilrätt D: tentamen 20160825 samt 161202
- Associationsrätt 20170112 samt 20160826
- Skatterätt: 20161101 samt 20161216
- Straffrätt 20170113 samt 20160825
- Processrätt 20161111, 20160824 samt 20170117
- Folkrätt: tentamen 8 december 2016, omtentamen 22 augusti 2016
- Internationell privaträtt: tentamen 2016-06-03 samt 2016-08-25
 - Rättshistoria: 6 oktober 2016 samt 17 november 2016 (finns ej svarsmall)
- Förvaltningsrätt med förvaltningsprocessrätt: tentor med svarsförslag VT2015-HT2016 (endast HT2016)
 - Rättsinformatik: 2016-08-24 samt 2016-11-02
- Allmän rättslära: svarsexempel hemtentamen HT2016 fråga 1, 2 och 3 samt exempelsvar fråga 2 omtentamen 20161206

Bilagor

1. Uppdragsbeskrivning
2. Statistik

Normkritisk granskning av juristprogrammet vid Stockholms universitet

Syfte och målsättningar

Syfte

- Juristutbildningen ska synliggöra olika samhällsgrupper och fenomen (mångfald och jämställdhet) för att kunna återspegla hela samhällets förhållande till rätten
- Juristutbildningen ska förhålla sig sakligt och nyanserat gentemot olika samhällsgrupper för att undvika att bidra till att upprätthålla diskriminerande strukturer (jämlighet) särskilt i rätten
- Juristprogrammet ska kunna ge studenterna normkritisk kompetens för att kunna identifiera och bedöma de osakliga strukturer som finns i samhället och i rätten liksom underlaget och färdigheter för att kunna motarbeta sådana

Mål

- Synliggöra problematik med återspegligen och återskapandet av normer och maktstrukturer i juristutbildningens innehåll
- Förslag till åtgärder för att öka graden av medvetenhet angående frågor rörande mångfald och jämlikhet i juristutbildningens innehåll
- Förslag till riktlinjer för att juristutbildningen ska ge normkritisk kompetens
- Ge underlag till reformarbetet med juristutbildningen

Fokus och avgränsningar

Granskningen avser juristutbildningens innehåll:

- Representation av olika samhällsgrupper i undervisningens innehåll (övningar, exempel, tentor, litteratur mm.)
- Materiellt innehåll avseende relevans för olika samhällsgrupper i undervisningens innehåll
- Attityder gentemot olika samhällsgrupper hos lärare och administration

Denna normkritiska granskningen är förvisso distinkt men utgör likväl ett inspel till fakultetens rambeslut 6 september 2016 för översyn och åtgärder i syfte att stärka studenters kritiska och vetenskapliga förhållningssätt på Juristprogrammet.

Juridicum

Granskningen avser diskrimineringslagens grunder:

- kön
- könsidentitet eller könsuttryck¹
- etnisk tillhörighet
- religion eller annan trosuppfattning
- funktionsnedsättning
- sexuell läggning eller ålder
- med tillägg av grunden klass/socioekonomisk tillhörighet.

Metod

Normkritisk metod granskar de normer som avgör vad som betraktas som normalt, neutralt eller önskvärt samt vilka samband detta har med maktstrukturer. Normkritik utgår ifrån ett intersektionellt perspektiv som lyfter fram hur olika maktstrukturer påverkar och samverkar med varandra. En normkritisk metod i fyra steg:

1. Synliggöra normer och maktstrukturer
2. Lyfta fram konsekvenser (privilegier/missgynnande) och ifrågasätta dem
3. Granska den egna positionen
4. Utveckla strategier för förändring.²

Normkritisk pedagogik innebär pedagogiskt förändringsarbete med normkritisk metod. En modell över vanliga faser som pedagogisk verksamhet genomgår:

1. Synliggöra samhällsgrupper och fenomen som osynliggörs eller framställs som avvikande (riskerar att upprätthålla stereotyper)
2. Likabehandling av olika samhällsgrupper (riskerar att osynliggöra privilegier/missgynnande)
3. Synliggörande av privilegierade grupper
4. Synliggörande av normer och maktstrukturer.³

Ger läromaterial uttryck för skeva föreställningar utifrån dessa grunder, exempelvis att tillhörighet till viss grupp per automatik ger privilegierad ställning, makt eller motsats i samhället? Är det vissa grupper som osynliggörs? Kan det vara så att personer som tillhör kombinationer av grupper är särskilt privilegierade eller utsatta (jämför t.ex. svensk man med utrikesfödd kvinna)?

Granskningen ska avse övningsuppgifter och tentafrågor på grundkurserna i juristutbildningen för 2016.

¹ Begreppsändring av könsöverskridande identitet och -uttryck föreslagen av SOU 2015:103

² Bromseth, Janne & Darj, Frida (red.) (2010). *Normkritisk pedagogik: makt, lärande och strategier för förändring*.

³ Bromseth, Janne & Darj, Frida (red.) (2010). *Normkritisk pedagogik: makt, lärande och strategier för förändring*.

Redovisning i PM om 20 sidor med illustrativa exempel, underliggande material samlas i excel där vissa förvalda frågor sökes besvaras i respektive dokument.

Genomförande

Ansvarsfördelning

Uppdragsgivare: Juridiska fakulteten genom dekan Jonas Ebbesson

Koordinator: Mark Klamberg

Projektmedarbetare: två studenter, varaktighet och ersättning: ekonomisk ersättning utgår motsvarande 3 veckor heltid för vardera student

Referensgrupp: Jämställdhets- & likabehandlingsgruppen

Faser

Förarbete (januari 2017)

- Förberedande möten
- Identifiera underlaget som ska granskas, t.ex. tentor, övningsfrågor, osv.
- Fastställande av projektbeskrivning
- Teoretisk ram

Genomföra granskning (februari-maj 2017)

Ta fram förslag till åtgärder (juni 2017)

Presentation av resultat inför övriga medarbetare (september/oktober2017)

Kurs	Socioekonomisk grupp					Övningsupp.					Kön				Övningsupp.										
	Tentafrågor					Arbetare					Tjänstem.				Studenter				Företagare				Övrig		
	Arbetare	Tjänstem.	Studenter	Företagare	Övrig	Arbetare	Tjänstem.	Studenter	Företagare	Övrig	Kvinnor	Män	Hen	Övrig	Kvinnor	Män	Hen	Övrig							
JJK	4	1	2	0		23	16			11	4	7		3	52	85		17							
Europarätt	0	2		0		2	8					1		1	5	7		7							
Statsrätt	2	77		6		8	305			6	8	6		75	30	80		259							
Civilrätt A	2	1		3		7	7			7	10	9		2	19	17		21							
Civilrätt B	0	1		0							2	5													
Civilrätt C	0	0	0	0		11	21			3	20	43	1		37	29		35							
Civilrätt D	1	2		1	2	2	5			2	4	4	7		13	30		8							
Associationsrätt		16					9			1	10	11			11	17									
Skatterätt		7		2		7	18			16	3	2			27	23		3							
Straffrätt						11	46			8	4	12			159	559		44							
Processrätt		7		1		3	8			3	11	17			42	62		3							
Folk rätt*		24					10			4		11			2	6		1							
Internationell privaträtt		1				2	5			2	1	1			12	9		1							
Rättshistoria*		4					30				1	2			2	31									
Förvaltningsrätt- och förvaltningsprocessrätt		3			2	1	19				1	3	1		1	8	12	1							
Rättsinformatik		3					13		1		1				2			2							
Allmän rättslära*		1					7					1				7									

Kurs	Könsidentitet eller könsuttryck				Etnisk tillhörighet				Övningsuppgifter				Religion eller trosuppfattning			
	Tentafrågor		Övningsuppgifter		Tentafrågor		Övningsuppgifter		Tentafrågor		Övningsuppgifter		Tentafrågor		Övningsuppgifter	
	Bara m/k	Hen	Bara m/k	Hen	Norden	Europa	Utom	Övrigt	Norden	Europa	Utom	Övrigt	Ingen	Anges	Ingen	Anges
JJK	x		x		8	3	1	4	119	10	4	7	x		x	
Europarätt		1	x		2				9	1			x		x	
Statsrätt		2	x					1	310	6	8		x			9
Civilrätt A		1	x		16	1	1		31	3	2		x		x	
Civilrätt B	x				4	2	1						x		x	
Civilrätt C		1	x		63				63	3			x			3
Civilrätt D	x		x		8	2		1	53	6			x		x	
Associationsrätt	x		x		21		1		28				x		x	
Skatterätt	x		x		2		2		29	17	4		x		x	
Straffrätt	x		x		16				704	4	10		x			2, satansim, judendom
Processrätt	x		x		28				103	1			x		x	
Folk rätt*	x		x		1	9	1		1	2	5		x			sharia, hinduer
Internationell privaträtt	x		x		1	1			9	11			2	x	x	
Rättshistoria*	x		x			1			15	14	3		x			Gud
Förvaltningsrätt- och förvaltningsprocessrätt	x		x			5			20	1			2	x	x	
Rättsinformatik	x				1				3	1			1	x	x	
Allmän rättslära*	x		x			1			3	3			x		x	

Kurs	Funktionsnedsättning		Övningsupp.		Ålder			Övningsupp.			Sexuell läggning		Övningsupp.		Missgynnande?
	Tentafrågor		Ingen		Tentafrågor		Ingen			Tentafrågor		Ingen			
	Ingen	Anges	Ingen	Anges	<18	18-65	65<	<18	18-65	65<	Ingen	Anges	Ingen	Anges	
JJK		Bipolär	x		1	1		18			x		x		
Europarätt	x		x								x		x		
Statsrätt	x				2									1 homse	
Civilrätt A	x		x					2			x		x		
Civilrätt B	x		x			1					x		x		
Civilrätt C	x		x			1					17		x		
Civilrätt D		Psykiskt	x								3		x		
Associationsrätt	x		x					3	1		x		x		
Skatterätt	x		x								x			1 homosexuellt par	
Straffrätt	x				Totalförälad						39			1 homosexuellt par	
Processrätt	x		x					20			1			1 homosexuellt par	
Folk rätt*	x		x								x		x		
Internationell privaträtt	x		x										Heteropar	5 heteropar, 1 särbo	
Rättshistoria*	x		x			1					x		x		
Förvaltningsrätt- och förvaltningsprocessrätt	x		x					1			x		x		
Rättsinformatik	x		x								x		x		
Allmän rättslära*	x		x								x		x		

*En av svårigheterna som vi stött på är att titlar som förekommer i vissa kurser inte har gått att klassificera in under kategorierna tjänstemän, arbetare eller företagare. Kursen rättshistoria omnämner exempelvis många som är exempelvis filosofer, rättsvetenskapsmän, kardinaler. Dessa personer har ändå klassificerats som just "tjänstemän" då de enligt våra definitioner idag när man tittar på yrkesroll, inkomst och helheten skulle ha hamnat just under denna kategori.